

TÂLCUIREA CUVÂNTULUI

vanghelia de la Ioan rânduiește *Cuvântul* (Logos) înaintea a toată Firea. A fost Începutul, putere creatoare nemărginită, atribut al Divinității, identificându-se cu Ea. „Toate printr-însul s-au făcut și fără de Dânsul nimic nu s-au făcut ce s-au făcut. Întru Dânsul viața era și viața era lumina oamenilor. Și lumina întru întuneric luminează și întunericul nu o au cuprins”.

Pentru Heraclit din Efes *Logos* însemna esența universală, din care și prin care se creează și se desfășoară totul. Oamenii ar trebui să o cunoască, deoarece *Logosul* divin, a toate ursitor, și cel uman, subaltern și mărginit, sunt contingente. Totuși mulți oameni stăruie în a nu se potrivi *Logosului* suprem, purtându-se de parcă n-ar avea decât propriul schepsis.

După Philon din Alexandria, în a cărui gândire se discern influențe asupra Evangheliei lui Ioan, *Logosul* este emanația primară a Divinității. Prin ea s-a creat Lumea.

Sensurilor metafizice ale *Logosului* le-a urmat năzuința de a le pătrunde, așezându-le pe trepte până la care putea să se înalțe înțelegerea obișnuită a minții omenești. Prin meșteșugul cunoașterii celor de obște, se căuta deslușirea misterelor neguros revelate.

În parte, *Logosul* prindea a se dezvălui, în discurs despre El, înveșnicit în imagini, în rostiri și în scrieri din acelea care s-au clădit la temelie tuturor religiilor: cercarea tainelor mai de pe urmă ale Firii și ale celor de mai presus de ea. Neistovite năzuințe și servituți, în lumina cărora s-au alcătuit opere ce pot fi numite „Cărți de Înțelepciune”.

Dintre acestea, fundamentală pentru o mare parte a omenirii, marcându-i modul de gândire, de viață, de percepere a Lumii, este Cartea Cărilor – Biblia.

De milenii, ea cumulează bogata tradiție a religiei iudaice cu aceea a credinței creștine care, în prima, recunoaște unele părți ca dogmatice, pe altele ca istorice, de valoare etică sau doar poetic-imaginativă.

Acceptată de conștiința unui întins registru al omenirii, Biblia și-a impus autoritatea spirituală peste milenii, mai întâi în redactarea ei originară, în ebraică, apoi în limbile „internaționale” ale culturii antice: greaca și latina.

Întrucât textele în ebraică sau în limbi minore din Orientul Apropiat au avut o putere circulatorie restrânsă, popularizarea lor s-a petrecut prin traducerea în grecește, efectuată la Alexandria, prin secolele III-II a. Chr. de un grup – se spune – de vreo 70 de învățați. De unde i-a rămas numele de Septuaginta și calitatea de a fi una din versiunile de bază ale Bibliei (Vechiul Testament). Prin secolele I-II p. Chr. Noul Testament (creștin) a cunoscut și el, inițial, tot o răspândire în limba greacă, aceasta fiind vorbită cu precădere în partea de răsărit a Imperiului Roman, inclusiv de către mulți adepți ai iudaismului, cât și de către numeroși creștini din jumătatea occidentală a Imperiului.

De prin secolul al II-lea, mai sigur de pe la începutul celui de-al III-lea p. Chr., par să dateze primele traduceri, fragmentare, în limba latină. Păstrate în diverse biblioteci, s-a stabilit până acum existența a 38 de codice, toate fiind copii ulterioare momentului prezumtiv al redactării originare. Specialiștii le cuprind sub numele de *Vetus Latina*. Au fost publicate într-o ediție științifică mai întâi în secolul al XVIII-lea de benedictinul Pierre Sabatier. Ediția completă a acelorași s-a elaborat în secolul al XX-lea, prin deceniul al 3-lea, reluată și completată după 1945.

Din examinarea manuscriselor păstrate, rezultă că aceste prime traduceri latinești din Biblie n-au apărut în Italia, ci în provincii, aproape cu certitudine în Africa de Nord, iar după alte ipoteze la Antiohia, în Siria.

Se admite că Sf. Ciprian (257), episcop de Cartagina, a folosit un text latin al primelor două evanghelii (Matei și Marcu), ce se recunoaște într-unul din cele mai vechi codice, databil pe la începutul secolului al IV-lea și păstrat secole de-a rândul la mănăstirea benedictină Bobbio¹, din nordul Italiei.

E probabil ca marele învățat Tertullian (+230) să fi tradus și el unele pasaje, pentru uzul propriu.

În decurs de mai bine de un secol aceste fragmente latine, traduse fără multă grijă și competență, au proliferat, ajungându-se la un mare număr de texte în versiuni adesea neconcordante.

A fost motivul pentru care papa Damasus I (366-384), unul din promotorii culturii ecleziastice în limba latină, a apelat la un mare învățat al vremii, Ieronim (Eusebius Sophronius Hieronymus), ulterior sanctificat, să traducă integral Biblia în latină și să realizeze astfel o versiune unitară, în comparație cu multele care circulau.

Ieronim era născut în Dalmația. A studiat în Galia și a petrecut o perioadă de asceză monastică în Siria, unde a învățat ebraica. În anul 382 a răspuns îndemnulului papei Damasus I de a veni la Roma. O corespondență păstrată între ei arată că a pornit cu sârguință la săvârșirea importantei opere cerute. În timp scurt a revizuit și unificat traducerile latine ale Noului Testament. După Septuaginta, deci din grecește, a tradus Psalmii, în două variante care au circulat până în epoca modernă.

După moartea papei Damasus, având neînțelegeri cu urmașii acestuia, Ieronim a plecat din nou în Orient. Acolo și-a continuat opera, traducând până pe la 405 și Vechiul Testament, din greacă și din ebraică.

În cele din urmă s-a stabilit la Betleem, unde a încetat din viață în anul 420.

În următoarele trei – patru secole traducerea săvârșită de el a ajuns a fi larg acceptată. La a o impune au contribuit savantul scriitor Cassiodor (prin comentarii la Psalmi, la Epistolele Pauline și Faptele apostoличilor); după el, papa Grigore I cel Mare (590-604), care a dat bisericii apusene un început de unitate culturală și o mai coerentă structură ierarhică, aplicând consecvent deciziile conciliare care statorniciseră ca unitate de bază episcopatul; în

¹ Fondată la 612 de Sf. Columban, a posedat o prețioasă colecție de codice manuscrise, de care a fost însă depozitată, în beneficiul bibliotecii Vaticane și al celei din Torino, mai ales după 1795, când această celebră abație a fost desființată.

fine, învățați care au avut un rol în așa-numita „Renaștere carolingiană” (începutul secolului al IX-lea): anglo-saxonul Alcuin, autorul unui text emendat al celui ieronimian, și, mai în subsidiar, Theodulf, vizigot de origine, episcop de Orléans (821).

Creștinătatea anglo-saxonă-irlandeză acumulasă anterior și alte merite în promovarea Bibliei latinești. Cel mai vechi și relativ mai corect manuscris al traducerii originare se consideră a fi unul copiat în Anglia, cu scopul de a fi dus în dar papei Grigore al II-lea, în jurul anului 715. În împrejurări neclare, manuscrisul n-a ajuns la destinatar, ci s-a păstrat în abația San Salvatore di Amiata, din Italia centrală, fiind cunoscut, în consecință, cu numele de Codex Amiatinus².

Prin secolul al XIII-lea operele lui Ieronim i s-a spus pentru întâia dată *Vulgata* („cea obișnuită, comună”) se pare de către savantul călugăr franciscan Roger Bacon. După alte opinii însă, numai de către Erasmus din Rotterdam și francezul Lefèvre d'Étaples, în veacul al XVI-lea.

Până atunci *Vulgata* era un nume ce se dădea vechii versiuni grecești – Septuaginta. Conciliul de la Trento (1545-1563) a acreditat definitiv epitetul *Vulgata* și caracterul oficial pentru catolicism al traducerii ieronimiene. Conform unor hotărâri ale acestui înalt for ecleziastic roman, urma ca după o revizuire și corectare a lecturilor diverselor manuscrise și ediții deja tipărite (de Gutenberg la Mainz, 1455; de Erasmus în 1516 și 1519) să se fixeze un text oficial, un „ne varietur”.

În 1561 au pornit eruditele lucrări de coroborare a codicelor și edițiilor anterioare, oprindu-se, ca bază, asupra a două. În 1590 și 1592, prin grija papilor Sixt al V-lea și Clement al VIII-lea au fost tipărite, rezultând textul numit adesea Biblia Sixto-Clementină, rămasă până astăzi versiunea oficială pentru lumea catolică. Ediții științifice ulterioare nu i-au adus decât modificări de detaliu³.

Vulgata a fost baza de la care au pornit în general traducerile Bibliei în limbi vernaculare, cu excepția celei întreprinse în limba gotică de către episcopul Wulfila, în secolul al IV-lea p. Chr.

Actele traducerilor în aceste limbi sunt asociate de obicei cu apariția de tendințe și curente de reformă în biserică. Acestea n-au constituit însă o motivație exclusivă. Esențială a fost o necesitate de ordin practic și ascensiunea unui fenomen cultural-social obiectiv.

În urma intensei activități de încreștinare, până pe la 1000-1200 popoarele vechiului continent, cu excepții neînsemnate, îmbrățișaseră credința Crucii.

În aceste condiții, chiar dacă Biblia își păstra veșmântul limbilor universale ale vremii – greaca și latina – propovăduirea și înțelegerea Cuvântului se împlineau tot mai greu, printre atâtea neamuri vorbitoare de idiomiuri felurite. Misionarii nu puteau face abstracție în totul de comunicarea în limbile celor chemați la noua credință. S-a pus și întrebarea: în ce limbi vor fi predicat Apostolii, când se știa prea bine că nu toți locuitorii (nici pe departe ...) din Imperiul Roman și din ținuturi limitrofe cunoșteau într-atâta greaca ori latina încât să poată pricepe, de pildă cuvântările sau epistolele Sfântului Pavel.

Evident, de la nevoia empirică de comunicare, până la îndrăzneala imensă a transpunerii Bibliei în limbile uzuale drumul era lung. Capacitățile intelectuale, necesare spre a-l putea parcurge, erau deficitare, în „secolele întunecate” de zăbranicul încă recentelor năvăliri barbare.

Problema devenea însă mereu mai acută și însăși punerea ei indica drumul spre corecta înțelegere a Cuvântului Sacru.

Evanghelizarea slavilor, marcată în istorie de misiunea fraților Chiril și Metodie în Moravia (sec. al IX-lea), a dus la crearea alfabetelor glagolitic și chirilic, derivate din cel grecesc. Era un semnal limpede al necesității asimilării limbii vorbite în acțiunile prozelitismului creștin, cu precădere la popoarele din afara sferei culturale greco-romane.

La mai puțin de două secole după încreștinarea ungarilor, proces de oarecare durată, deschis de actul convertirii regelui Ștefan cel Sfânt (în preajma anului 1000), e consemnat un fragment scris de predică funerară, într-o limbă maghiară în care se mai recunoaște pe alocuri substratul ei finougic.

Concurența limbilor vernaculare în viața bisericii a fost, prin urmare, un fenomen firesc, organic, dezvoltat în societatea europeană la sfârșitul primului mileniu și impunându-se prin secolele XIII-XIV.

Progresul scrierii în unele limbi populare, plecând de la greoaiele și brutalele eposuri eroice și atingând în secolele sus-menționate un nivel de superioară ținută estetică, (suntem deja în Florența lui Dante ...), a rafinat instrumentul capabil a realiza pretențioasa operă de translație a Bibliei. Câteva din limbile vorbite și-au creat modalități complete de expresie, așternând peste terenul zgrunțuros al concretului nemijlocit vâlul subtil al ideilor abstracte. Ele răspundeau și aspirației spirituale firești într-o societate impregnată de religiozitate, dornică să se pătrundă de harul Cuvântului divin. Dorință „teoretizată” de marile mișcări de Reformă religioasă, suprapuse însă peste fenomenul și sensul ireversibil al mersului înainte al culturii, afirmat tot mai cu putere după anul 1000.

În jurul anului 1380 John Wycliffe a tradus în întregime Biblia în limba engleză. El se înscria, prin aceasta, pe de o parte în curentul afirmării englezei în cultura laică (Chaucer), iar pe de alta înregistra ecouri din eresuri populare; mai era încurajat și de scăderea prestigiului papalității, în urma schismei declanșate o dată cu revenirea papilor de la Avignon la Roma (1378).

Traducerea efectuată nu după multă vreme de Jan Hus a avut și ea, pe lângă semnificația religioasă, cu tentă reformatoare, și pe aceea a emancipării limbii și culturii naționale cehe de sub presiunea politică și culturală germană.

² Azi se află în Biblioteca Mediceo-Laurențiană din Florența. Abația menționată, fondată de benedictini pe la anul 700, a devenit cistercită la 1230 și a fost desființată la 1782.

³ În 1995 s-a încheiat tipărirea unei ediții în 18 volume, cuprinzând *Vulgata*, variante de lectură și textul tuturor codicelor în care ea s-a păstrat, integral sau parțial.

TÂLCUIREA CUVÂNTULUI

În biserica orientală, traduceri biblice în alte limbi decât greaca n-au fost asociate, primar, unor tendințe de reformă în biserică. Numeroasele „erezii” care, de la arianismul sec. IV până la mișcarea zelotă (sec. XIV) au agitat Biserica Răsăritului nu aveau motive să pună problema limbii cărților de dogmă și de cult, dat fiind că greaca era uzuală în toate straturile societății.

În consecință, traduceri în limbi slave au fost impulsionate mai mult de autonomismul autocefal, pe fondul declinului Imperiului Bizantin și al autorității efective a patriarhiei Constantinopolitane⁴.

În cultura religioasă de limbă germană sau franceză traduceri ale Bibliei de un Luther sau Lefèvre d'Étaples n-au fost primele, dar au fost mai complete, într-o limbă mai îngrijită și, în ultimă instanță, au beneficiat de un moment în care o asemenea operă era foarte așteptată⁵. Rapida dezvoltare a tiparului a însemnat punerea la îndemâna unei mulțimi de cititori „cartea ieftină”, în comparație cu codicele manuscrise⁶.

Polemicele stărnite de Reformă și Contrareformă au stimulat interesul pentru lectura cărților sfinte și au așezat Biblia ca pe o carte de căpătâi în mai fiecare casă.

E o părere răspândită că în Europa Centrală husitismul a exercitat o influență în sensul traducerilor de texte biblice. El a avut fără îndoială un rol, precum și un suport politico-militar: în secolul al XV-lea s-a desfășurat în Slovacia o luptă „autonomistă” împotriva regatului maghiar, condusă de un renumit șef militar husit – Jan Jiskra. În Cehia, între 1458-1471 a domnit Jiří Podebrad, cunoscut ca „regele husit”. Adepții ai mișcării s-au refugiat înspre răsărit – în Transilvania, Moldova, Ucraina apuseană. Contactele, ca și confruntările, în întinsul dintre munții Boemiei și ai nordului Moldovei, au putut înfirișa vase comunicante pentru ideile husite, ținând seamă și de contiguitatea limbilor din spațiul respectiv.

În a doua jumătate a veacului al XV-lea s-au făcut traduceri de texte biblice în limba maghiară. Unele din ele, pe teritoriul Moldovei (!)

Din prima parte a veacului următor datează primele traduceri în limba română ale Psalmilor, Evangheliilor și Faptelor Apostolilor. Sunt manuscrise „princeps” pentru istoria limbii române: Psaltirea Scheiană, Codicele Voronețean și Codicele Hurmuzachi.

Influența husită în geneza acestor traduceri, precum și locul lor de origine – Maramureșul – sunt fapte acceptate de majoritatea cercetătorilor⁷. Oricât de mediată a fost calea străbătută și împlinită de ele, punctul lor de plecare se recunoaște, în ultimă instanță, în *Vulgata*.

De pe la 1550 în Transilvania au pătruns curentele Reformei religioase luterane și calvine⁸. La fel ca în Occident, ele au impulsivat transpuneri din Biblie în limbile curente. Un moment important l-a constituit traducerea Pentateucului de către Gaspar Heltai⁹. Ea s-a tipărit în tipărița fondată de acesta la Cluj. Autorul și colaboratorii săi recunosc *Vulgata* printre modelele după care au lucrat, alături de texte ebraice și de Biblia lui Luther.

Luteranii și calvinii au căutat să atragă la confesiunile lor și pe români. Un rezultat al acestor străduințe a fost cunoscuta activitate de traducător și tipograf a diaconului Coresi la Brașov. Acesta a tipărit în orașul de sub Tâmpa numeroase cărți religioase (între 1559-1581), multe în slavonă, dar unele în română: Evangheliile „cu învățătură”, Psaltirea și Apostolul. Mai mult decât codicele maramureșene-bucovinene, tipăririle lui Coresi constituie platforma pe care a început dezvoltarea limbii românești culte.

În 1582 s-a tipărit în limba română așa-numita „Palia de la Orăștie”. Cuprindea primele două cărți din Vechiul Testament, traduse după *Vulgata*, dar și prin intermediul transunerii ungurești a lui Heltai, potrivit cu îndemn de inspirație calvină la adresa operei. Limba acestei traduceri e apreciată ca ușor mai reușită decât a lui Coresi. Versiunile celui din urmă, deși unii exegeți le consideră și pe ele tributare *Vulgatei*, e mai plauzibil să fi avut ca model direct traduceri slavonești, din care Coresi tipărise multe, atât la Brașov cât și mai înainte, la Târgoviște.

Din partea Contrareformei catolice și în special din partea Ordinului iezuit, s-a înscris, în climatul de aprigă polemică al timpului, și arma împrumutată de la oponenți: traduceri ale Bibliei în limbile uzuale. Aparentă concesie, în realitate însă o mișcare tactică ofensivă, situată pe terenul disputei în jurul autenticității, exactității și interpretării surselor scrise fundamentale ale creștinismului. O dispută din care au rezultat marile publicații de izvoare ale așa-zisilor „centuratori de la Magdeburg” (protestanți) și „Analele ecleziastice”, inițiate de cardinalul Cesare Baronius.

Reluând încercările fragmentare mai vechi, István Szántó (Arator) a tradus Biblia în maghiară, însă fără a reuși să încheie Noul Testament. Manuscrisul său a rămas nepublicat, fiind însă cunoscut și utilizat de György Káldi care, la 1626, a dat o traducere completă a *Vulgatei* în ungurește. Ea avea să rămână o versiune autorizată în această limbă, până în secolul al XX-lea, cunoscând mai multe reeditări.

În ciuda unor legitime presupuneri, Bibliile în maghiară n-au avut un impact notabil în literatura religioasă în limba română.

În secolul al XVII-lea în fruntea Transilvaniei au stat principii calvini, iar confesiunea calvină a ocupat și ea o poziție dominantă (pronunțat anticatolică) în viața Principatului. Așa se explică faptul că Noul Testament de la

⁴ În secolele XIII-XV, și cu atât mai mult după cucerirea Constantinopolului de către otomani (1453).

⁵ Biblia lui Luther a fost, prin zecile ei de tiraje în câteva decenii, unul din cele mai mari succese editoriale din toate timpurile și implicit o profitabilă afacere comercială.

⁶ S-a spus despre tipar că a fost „cea mai mare revoluție culturală democratică” din istorie.

⁷ S-a emis, mai recent, și ipoteza că ar fi fost întocmite în sud-vestul Transilvaniei.

⁸ De asemenea și cel socinian (unitarian), ceva mai restrâns, dar influent cu toate acestea în viața spirituală a maghiarilor, declarat, din 1568, că a patra religie „receptă” (recunoscută ca oficială) în Principat.

⁹ Sas maghiarizat cu studii în Germania, a trecut pe rând prin luteranism, calvinism și unitarianism.

CAMIL MUREȘANU

Bălgrad, din 1648, tipărit de mitropolitul Simeon Ștefan cu sprijinul mărturisit al principilor din familia Rákoczi, în aceeași intenție a promovării calvinismului printre români, a avut modele directe în texte grecești, posibil ebraice, în *Palia de la Orăștie* și în mai mică măsură în opera lui Heltai¹⁰.

Din cercuri clericale romano-catolice au pornit, atât în Moldova cât și în vestul Transilvaniei, unele încercări de traduceri în românește ale Noului Testament. Evident, ele nu s-au putut baza decât pe textul ieronimian-tridentin. Au avut un ecou restrâns printre credincioșii români.

Unirea religioasă cu Roma a unei părți a românilor ardeleni (1698-1701) a dus, printre altele, la formarea în rândul acestora a unei elite ecleziastice cunoscătoare de limbă latină, ca urmare a studiilor în instituții catolice. Dar pe lângă accesul la surse latine, mult mai mult se simțea nevoia de cărți religioase, în care și preoții, și oamenii din popor să afele comunicarea pe înțeles a Cuvântului, atât de pe amvon, cât și în scris. Pe la 1750-1760 Unirea a trecut și printr-o criză, cu motivații multiple: dispute cu puterea imperială vieneză și cu stările privilegiate din Transilvania, în jurul refuzului acordării drepturilor promise uniților; vacanța scaunului episcopal de la Blaj, datorată exilului forțat la Roma a episcopului Inochentie Micu Clain; răzvrătirile anti-unioniste, în mare parte instigate din afară.

Acestea au fost împrejurările imediate care, suprapunându-se peste o tendință de câțeva vreme manifestă în interiorul tuturor confesiunilor creștine, au iscat osârdia episcopului Petru Pavel Aron și a unor colaboratori ai lui de a precede la o traducere întreagă a *Vulgatei* în limba română.

Deși rămasă în manuscris, însemnătatea ei în bibliistica românească este considerabilă. După două secole de încercări, – pe fragmente mai importante – de a se apropia de dimensiunea totală a *Cărții Cărilor*, limba română a trecut o probă de virtuozitate, dovedindu-se în stare de reușita unor asimilări de neașteptată limpezime și frumusețe, într-un veșmânt încă aparent arhaic, dar de un cu atât mai îmbietor farmec pentru cititorii prețuitori ai avatarurilor miraculoasei ființe spirituale care este limba unui popor. O izbândă fără seamăn până atunci, prin amploare, varietatea temelor și nuanțele de sensuri ale cuvintelor, toate pregătind expresivitatea nețărnută a limbii noastre moderne.

A fost o împlinire de tradiție și un prag de modernitate, alcătuite din afinitățile ancestrale cu tiparele sensibilității și culturii latine, ce aveau să configureze, de atunci până astăzi, conștiința definitivă a identității neamului românesc și a credinței sale creștinești¹¹.

CAMIL MUREȘANU

¹⁰ Monumentala *Biblie de la București* (1688) a fost tradusă din grecește, așa cum rezultă din unele note ale traducătorilor, frații Radu și Ștefan Greceanu. Ipoteza că traducerea ei ar fi fost opera lui Nicolae Milescu Spătarul rămâne în discuție, dar nu e confirmată.

¹¹ Această introducere a beneficiat de o erudită notă documentară pregătitoare, din partea dlui dr. theol. Mircea R. Birtz.